

Το κεφάλαιο κινείται [John Holloway] 10/1995

Σημείωμα των μεταφραστών

Το παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε στο 57^ο τεύχος του περιοδικού Capital & Class. Επιλέξαμε να το συμπεριλάβουμε εδώ καταρχήν επειδή έπαιξε στο παρελθόν σημαντικό ρόλο στην εσωτερική μας συζήτηση σχετικά με την κατανόηση του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης. Ο Holloway με απλό και συνοπτικό τρόπο καταθέτει την άποψη ότι η ερμηνεία του καπιταλιστικού κόσμου ξεκινάει από τη δική μας αναγκαιότητα να τον καταστρέψουμε, να δραπετεύσουμε από την προλεταριακή συνθήκη. Το δυνατό σημείο του κειμένου έγκειται στην προσπάθεια να έρθει σε ρήξη με το φετιχισμό, να απομυστικοποιήσει το κεφάλαιο, δείχνοντας ότι ο κόσμος γύρω μας δεν είναι στην πραγματικότητα έτσι όπως αυτο-παρουσιάζεται. Το κεφάλαιο **είναι κοινωνική σχέση** που εμφανίζεται με τη μορφή πραγμάτων. Είναι η δική μας κοινωνική σχέση με τους όρους της ζωής μας ως ξένους όρους, η οποία εμφανίζεται ως σχέση ανάμεσα σε πράγματα. Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, ως φυγή της-και-από-την ανυποταξία, δείχνει ακριβώς αυτή την διττή φύση του κεφαλαίου.

Ο συγγραφέας προσπαθεί να στρέψει την προσοχή στην υλική ερμηνεία της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, δείχνοντας ότι ήταν η αδυναμία της φεουδαρχικής κατάστασης πραγμάτων να αφομοιώσει τους αγώνες των εκμεταλλευόμενων, να ενσωματώσει την ανυποταξία της εργασίας, που οδήγησε στο μετασχηματισμό της ίδιας της ταξικής σχέσης. Καθώς όμως το σχήμα του κινείται σε ένα αφηρημένο επίπεδο, τείνει να χάσει από την οπτική του μια ολόκληρη περίοδο που γέννησε την καπιταλιστική σχέση, την πρωταρχική συσσώρευση. Οι δουλοπάροικοι δεν έγιναν έτσι απλά ελεύθεροι εργάτες και οι αφέντες δεν έγιναν στις περισσότερες περιπτώσεις καπιταλιστές. Ας μην ξεχνάμε ότι η φεουδαρχική σχέση είχε ήδη καταρρεύσει στην Αγγλία αρκετά πριν την ανάδυση του κεφαλαίου στη σχέση του με τη μισθωτή εργασία. Χρειάστηκαν αιώνες μεταρρυθμίσεων, υποτίμησης, βίας, σφαγών, θανάτου για να μπορέσει το κεφάλαιο να επιβληθεί τόσο πάνω στην ανυποταξία των απελευθερωμένων δουλοπάροικων όσο και στα απομεινάρια του προηγούμενου καθεστώτος. Σ' αυτό το σημείο, λοιπόν, μας βρίσκει σύμφωνους η παρατήρηση που κάνει ο Chris Arthur στη δεύτερη σημείωση.

Μια γενική παρατήρηση που έχουμε να κάνουμε είναι ότι ο Holloway, ακολουθώντας τα χνάρια της παράδοσης της αυτονομίας, τείνει να θεωρεί την τάξη σε μια κατάσταση «μυθοποιημένης» ανυποταξίας. Όσο όμως αυτή είναι ανυποταξία είναι και υποταγή. Όσο είναι άρνηση του κεφαλαίου άλλο τόσο είναι και κατάφαση προς αυτό. Το προλεταριάτο όσο υπάρχει κεφάλαιο θα είναι ένα κομμάτι του, το μεταβλητό κεφάλαιο. Και η ιστορική εμπειρία δεν μας επιτρέπει να προσπερνάμε τόσο εύκολα την εξάρτησή μας από το κεφάλαιο. Η ανυποταξία στην καθαρή της μορφή είναι μονάχα η κατάργηση του κεφαλαίου μαζί με την αυτο-κατάργηση του προλεταριάτου, ο κομμουνισμός.

Δεν θα επιμείνουμε παραπάνω στις αποστάσεις που παίρνουμε από κάποιες από τις απόψεις του συγγραφέα. Για κάποια σημεία που κρίνουμε κάτι τέτοιο σκόπιμο έχουμε προσθέσει σημειώσεις με την ένδειξη (σ.τ.μ.).

Κάτι σαν υποσημείωση

Η αρχική μετάφραση του κειμένου του Holloway είχε γίνει από κάποιους από εμάς όσο η συλλογικότητα Tristero υπήρχε ακόμη και είχε δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα της. Στην εκδοχή που παρουσιάζεται εδώ έχουμε κάνει μια νέα επιμέλεια και έχουμε προσθέσει τέσσερις δικές μας σημειώσεις.

«Το κεφάλαιο κινείται», αυτή η δήλωση είναι τόσο προφανής ώστε φαίνεται ότι δεν έχει νόημα να την καταγράψουμε, πόσο μάλλον να αποτελεί τον τίτλο ενός άρθρου. Και όμως...

Η προφανής ερμηνεία της φράσης «το κεφάλαιο κινείται», σύμφωνα με την κοινή λογική, σημαίνει πως το κεφάλαιο βρίσκεται σε ένα μέρος και μετακινείται σε κάποιο άλλο. Το Βρετανικό κεφάλαιο εξάγεται και επενδύεται στην Αφρική. Το Γιαπωνέζικο κεφάλαιο φεύγει από την Ιαπωνία και εισρέει στις ΗΠΑ. Το κεφάλαιο κατανοείται βασικά ως κάτι το σταθερό που όμως έχει την ικανότητα της κίνησης. Το κεφάλαιο είναι προσδεμένο σε έναν τόπο αλλά ικανό να αποσυνδέεται από αυτόν. Έτσι, η Volkswagen έχει ένα εργοστάσιο αυτοκινήτων στην Πουέμπλα (Puebla) [1], αλλά γνωρίζουμε πως αυτή (μια γερμανική εταιρία) μπορεί να κλείσει το εργοστάσιό της και να μεταφέρει το κεφάλαιο της αλλού. Το κεφάλαιο έχει την ικανότητα κίνησης αλλά καταρχήν ορίζεται με όρους πρόσδεσης: πρόσδεσης σε μια εταιρία (Volkswagen), πρόσδεσης σε κάποιο βιομηχανικό κλάδο (αυτοκινητοβιομηχανία) και πρόσδεσης σε κάποιο γεωγραφικό χώρο (Πουέμπλα, Γερμανία). Σύμφωνα με την ίδια λογική, το κεφάλαιο που επενδύεται στην κλωστοϋφαντουργία αναφέρεται συχνά ως «κλωστοϋφαντουργικό κεφάλαιο», το κεφάλαιο των τραπεζών ως «τραπεζικό κεφάλαιο», το κεφάλαιο που ανήκει σε Μεξικάνους ή Αμερικάνους ως «μεξικάνικο κεφάλαιο» ή «αμερικάνικο κεφάλαιο» αντίστοιχα κτλ. Παρόλο που η ικανότητα του κεφαλαίου να κινείται ή να αποσυνδέεται από έναν συγκεκριμένο ιδιοκτήτη ή έναν κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας δεν τίθεται ποτέ σε αμφισβήτηση, στον ορισμό του κεφαλαίου με όρους πρόσδεσης ή σταθερότητας η κινητικότητα του θεωρείται δευτερεύουσα.

Σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα το κεφάλαιο θεωρείται ως ένα αντικείμενο (πράγμα). Ένα αντικείμενο πιθανόν ιδιόκτητο, αντικείμενο που είναι προσδεμένο κανονικά σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή, εταιρία ή κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας. Αντικείμενο που μπορεί να μετακινηθεί από περιοχή σε περιοχή, από εταιρία σε εταιρία, από έναν κλάδο δραστηριότητας σε κάποιον άλλο.

Όλα αυτά μοιάζουν προφανή. Αλλά μόλις προσπαθήσουμε να αποστερήσουμε το κεφάλαιο από την ιδιότητα του ως αντικειμένου τα πράγματα γίνονται λιγότερο προφανή. Γιατί να κάνουμε κάτι τέτοιο; Γιατί η ανάλυση της κινητικότητας του κεφαλαίου ως αντικειμένου δεν είναι επαρκής; Η απάντηση σίγουρα εξαρτάται από το τι θέλουμε να κατανοήσουμε. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε την καπιταλιστική ανάπτυξη ως οικονομολόγοι ή αν θέλουμε να δούμε τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο κυριαρχεί στην κοινωνία, τότε πιθανόν να μην υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε την ιδιότητα του κεφαλαίου ως αντικειμένου. Αν όμως δε θέλουμε να κατανοήσουμε την κυριαρχία και την αναπαραγωγή του κεφαλαίου αλλά τα τρωτά σημεία και τα ρήγματα του, αν με άλλα λόγια δεν ενδιαφερόμαστε για το πώς δουλεύει ο καπιταλισμός αλλά για το πώς θα τον καταστρέψουμε, τότε χρειάζεται να διαρρήξουμε την ιδιότητα του κεφαλαίου ως αντικειμένου, να διαλύσουμε την πραγματιστική αντίληψη, να σπάσουμε την ψευδαίσθηση/πραγματικότητα ότι «το κεφάλαιο είναι, το κεφάλαιο κινείται, το κεφάλαιο εξουσιάζει, έτσι έχουν τα πράγματα». Για αυτόν τον λόγο, ο Μαρξ αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του για να δείξει ότι το κεφάλαιο δεν είναι πράγμα αλλά κοινωνική σχέση που υπάρχει με τη φετιχοποιημένη μορφή ενός πράγματος.

Αν λοιπόν αντιλαμβανόμαστε το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση και όχι ως πράγμα, τότε τι σημαίνει ότι «το κεφάλαιο κινείται»; Η απάντηση τώρα είναι λιγότερο προφανής. Πώς γίνεται μια κοινωνική σχέση να κινείται; Η κίνηση του κεφαλαίου μπορεί να αναφέρεται μόνο στην κινητικότητα ή καλύτερα ίσως στη ροή ή τη ρευστότητα των κοινωνικών σχέσεων του καπιταλισμού, των σχέσεων εξουσίας υπό τον καπιταλισμό.

Η σημασία της κινητικότητας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή μέσα από την αντιπαράθεση καπιταλισμού και φεουδαρχίας. Στη φεουδαρχία η σχέση κυριαρχίας/εκμετάλλευσης ήταν άμεση και προσωποποιημένη. Ο δουλοπάροικος ήταν δεμένος με ένα συγκεκριμένο αφέντη και ο αφέντης με τη σειρά του ήταν περιορισμένος στο να εκμεταλλεύεται το δουλοπάροικο που είχε κληρονομήσει ή είχε υποτάξει με κάποιον άλλο τρόπο. Οι δύο πλευρές του ταξικού διαχωρισμού ήταν εξίσου οριοθετημένες: ο δουλοπάροικος δεμένος με τον συγκεκριμένο αφέντη και ο αφέντης δεμένος με μια συγκεκριμένη ομάδα δουλοπάροικων. Αν ο αφέντης ήταν βάνουσος, ο δουλοπάροικος δεν μπορούσε να φύγει και να δουλέψει για έναν άλλον αφέντη. Αν οι δουλοπάροικοι ήταν τεμπέληδες, αδέξιοι ή με άλλο τρόπο ανυπότακτοι, ο αφέντης μπορούσε μεν να τους τιμωρήσει αλλά δεν μπορούσε να τους απολύσει. Η σχέση μεταξύ δουλοπάροικου και αφέντη είχε ένα σταθερό και στατικό χαρακτήρα. Η απορρέουσα δυσaráσκεια εκφράζονταν από τη μια στην εξέγερση των δουλο-

πάροικων και από την άλλη στην επιδίωξη των αφεντών να επεκτείνουν την εξουσία και τον πλούτο τους με άλλους τρόπους. Η προσωποποιημένη και στατική σχέση της φεουδαρχικής εξάρτησης αποδείχθηκε ανεπαρκής ως μορφή ελέγχου και εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης. Οι δουλοπάροικοι μετακινήθηκαν προς τις πόλεις και οι αφέντες τους αποδέχτηκαν τη χρηματοποίηση της σχέσης κυριαρχίας.

Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό ήταν μια κίνηση απελευθέρωσης και των δυο πλευρών του ταξικού διαχωρισμού. Και οι δυο πλευρές αποδεσμεύτηκαν η μια από την άλλη: οι δουλοπάροικοι από τους αφέντες (όπως τονίστηκε από τη φιλελεύθερη θεωρία), αλλά επίσης και οι αφέντες από τους δουλοπάροικους, μέσω της κίνησης μετατροπής του πλούτου τους σε χρήμα. Και οι δυο πλευρές φύγανε από μια σχέση κυριαρχίας η οποία είχε αποδειχθεί ανεπαρκής (ως μορφή κυριαρχίας). Και οι δυο πλευρές απελευθερώθηκαν.

Η φυγή προς την ελευθερία είναι κεντρική στη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Έχουμε όμως εδώ δύο διαφορετικές και αντιθετικές σημασίες της ελευθερίας (ένας διϊσμός που συνιστά την κεντρική αντίφαση της φιλελεύθερης θεωρίας). Η απελευθέρωση των δουλοπάροικων ήταν μια φυγή από την υποταγή στον αφέντη, ήταν η φυγή αυτών που για τον ένα ή τον άλλο λόγο δεν αποδέχονταν πια την παλιά υποταγή, ήταν η φυγή της ανυποταξίας. Η απελευθέρωση των αφεντών ήταν ακριβώς το αντίθετο: όταν μετέτρεψαν τον πλούτο τους σε χρήμα δραπέτευσαν από την ανεπάρκεια της υποταγής, ήταν η φυγή από την ανυποταξία. Από τη μια πλευρά η φυγή της ανυποταξίας, από την άλλη η φυγή από την ανυποταξία: από όποια πλευρά κι αν κοιτάξουμε, ήταν η ανυποταξία της εργασίας η πηγή της νέας κινητικότητας της ταξικής σχέσης, της αμοιβαίας φυγής δουλοπάροικου και αφέντη.

Αυτή η διπλή φυγή, η αμοιβαία απώθηση των δυο τάξεων δεν εξάλειψε την ταξική σχέση. Τόσο για το δουλοπάροικο όσο και για τον αφέντη, η φυγή προς την ελευθερία ήρθε αντιμέτωπη με την επαναβεβαίωση του δεσμού της αμοιβαίας εξάρτησης. Οι απελευθερωμένοι δουλοπάροικοι ανακάλυψαν ότι δεν ήταν ελεύθεροι να σταματήσουν να δουλεύουν: εφόσον δεν είχαν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής, ήταν εξαναγκασμένοι να δουλέψουν για κάποιον αφέντη, για κάποιον που όντως έλεγχε τα μέσα παραγωγής. Για να επιβιώσουν ήταν αναγκασμένοι να υποταχθούν ξανά. Ωστόσο, αυτό δεν αποτέλεσε επιστροφή στην παλιά σχέση: δεν ήταν πλέον δεμένοι με ένα συγκεκριμένο αφέντη, αλλά ήταν ελεύθεροι να κινηθούν, να εγκαταλείψουν έναν αφέντη και να δουλέψουν για κάποιον άλλο. Το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό σήμανε την αποπροσωποποίηση, την αποδιάρθρωση ή ρευστοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας. Η εκμεταλλευτική σχέση δεν καταργήθηκε μέσω της διάλυσης των προσωπικών δεσμών, αλλά υπέστη ένα θεμελιώδη μετασχηματισμό μορφής. Ο συγκεκριμένος δεσμός που έδενε ένα δουλοπάροικο με ένα συγκεκριμένο αφέντη διαλύθηκε και αντικαταστάθηκε από μια κινητή, ρευστή, αποδιάρθρωμένη σχέση υποταγής με την τάξη των καπιταλιστών. Η φυγή της ανυποταξίας βρίσκεται στον ίδιο τον ορισμό της νέας ταξικής σχέσης.

Από την άλλη πλευρά της κοινωνίας, οι πρώην αφέντες που μετέτρεψαν τον πλούτο τους σε χρήμα [2] επίσης ανακάλυψαν ότι η ελευθερία δεν ήταν αυτό που φαντάζονταν, μιας και ήταν ακόμη εξαρτημένοι από την εκμετάλλευση και άρα από την υποταγή των εκμεταλλεζόμενων, των εργατών, των πρώην δουλοπάροικων. Η φυγή από την ανυποταξία δεν ήταν λύση για τους αφέντες που έγιναν καπιταλιστές μιας και η επέκταση του πλούτου τους εξαρτάται από την υποταγή της εργασίας. Είναι ελεύθεροι να εγκαταλείψουν οποιοδήποτε συγκεκριμένο κομμάτι εργατών (για οποιοδήποτε λόγο: τεμπελιά, ακατάλληλες δεξιότητες, στιδήποτε) και είτε να εγκαθιδρύσουν άμεσες σχέσεις εκμετάλλευσης με ένα άλλο κομμάτι εργατών είτε απλά να συμμετέχουν μέσω μη-παραγωγικών επενδύσεων στην παγκόσμια εκμετάλλευση της εργασίας. Οποιαδήποτε μορφή κι αν παίρνει η συγκεκριμένη σχέση τους με την εκμετάλλευση της εργασίας, η επέκταση του πλούτου τους δεν μπορεί παρά να είναι ένα μέρος της συνολικής επέκτασης του πλούτου που παράγεται από τους εργάτες. Ανεξάρτητα από το ποια είναι η μορφή της ταξικής κυριαρχίας, η εργασία παραμένει η μοναδική δημιουργική δύναμη. Όπως και στην περίπτωση των πρώην δουλοπάροικων τους, η απελευθέρωση γίνεται φυγή προς μια νέα μορφή εξάρτησης. Όπως η φυγή των δουλοπάροικων από την υποταγή τους οδηγεί πίσω σε μια νέα μορφή υποταγής, η φυγή των αφεντών από την ανυποταξία τους οδηγεί ξανά στην αναγκαιότητα να αντιμετωπίσουν αυτή την ανυποταξία. Η σχέση ωστόσο έχει αλλάξει: η φυγή του κεφαλαίου από την ανυποταξία είναι κεντρική στον αγώνα του να επιβάλλει την υποταγή (όπως, για παράδειγμα, στη συνεχώς παρούσα απειλή το εργοστάσιο να κλείσει ή να χρεοκοπήσει). Η φυγή από την ανυποταξία έχει γίνει καθοριστικό στοιχείο της νέας ταξικής σχέσης.

Η ανυποταξία της εργασίας είναι λοιπόν ο άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφεται ο ορισμός του κεφαλαίου ως τέτοιου. Η αμοιβαία άπωση των δυο τάξεων, η φυγή της-και-από-

την ανυποταξία είναι αυτό που διακρίνει τον καπιταλισμό από άλλες ταξικές κοινωνίες. Είναι αυτό που προσδίδει μια ιδιαίτερη μορφή στην εκμετάλλευση πάνω στην οποία ο καπιταλισμός -όπως και κάθε ταξική κοινωνία- βασίζεται. Η αδιάκοπη κίνηση της ανυποταξίας εισέρχεται στην ταξική σχέση ως κίνηση του κεφαλαίου και της εργασίας.

Από το ξεκίνημα της αυτή η νέα ταξική σχέση, η σχέση ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες (ή κεφαλαίου και εργασίας, αν θέλουμε να είμαστε πιο ακριβείς σχετικά με τον αποπροσωποποιημένο χαρακτήρα αυτής της σχέσης) είναι μια σχέση αμοιβαίας φυγής και εξάρτησης: φυγή της-και-από-την ανυποταξία, εξάρτηση από την επαναφορά της υποταγής. Εξορισμού, το κεφάλαιο προσπαθεί να αποδευθεθεί από την ανυποταξία της εργασίας, στην αναζήτηση όλο και περισσότερου πλούτου, αλλά ποτέ δεν μπορεί να δραπετεύσει από την εξάρτηση του από την υποταγή της εργασίας. Η εργασία, εξαρχής, προσπαθεί να απελευθερωθεί από το κεφάλαιο αναζητώντας την αυτονομία, το σπάσιμο των δεσμών της, την ανθρωπιά, αλλά μπορεί να δραπετεύσει από την εξάρτηση και υποταγή της στο κεφάλαιο μόνο καταστρέφοντάς το, καταστρέφοντας την ατομική ιδιοποίηση των προϊόντων της εργασίας [3]. Η σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είναι σχέση αμοιβαίας φυγής και εξάρτησης, αλλά δεν είναι συμμετρική: η εργασία μπορεί να δραπετεύσει, το κεφάλαιο όχι. Ο τρόπος εξάρτησης του κεφαλαίου από την εργασία είναι άλλος από αυτόν της εργασίας από το κεφάλαιο. Το κεφάλαιο χωρίς την εργασία παύει να υπάρχει. Η εργασία χωρίς το κεφάλαιο γίνεται πρακτική δημιουργικότητα, δημιουργική πρακτική, ανθρωπιά.

Τόσο ο δουλοπάροικος (τώρα εργάτης) όσο και ο αφέντης (τώρα καπιταλιστής) παραμένουν οι ανταγωνιστικοί πόλοι μιας εκμεταλλευτικής-και-συγκρουσιακής σχέσης, η οποία όμως δεν είναι πια η ίδια. Η ανυποταξία της εργασίας εισέρχεται στον καθορισμό της σχέσης ως απροσδιοριστία, κινητικότητα, ρευστότητα, ροή, διαρκής αγώνας [4]. Η ταξική σχέση κινείται και μεταβάλλεται συνεχώς και εντός της όλοι οι καπιταλιστές συμμετέχουν στην εκμετάλλευση όλων των εργατών και όλοι οι εργάτες συνεισφέρουν στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Σ' αυτή την ταξική σχέση τα μοτίβα της εκμετάλλευσης μεταβάλλονται διαρκώς, καλειδοσκοπικά.

Με τη μετάβαση στον καπιταλισμό, η διαλεκτική υποταγής/ανυποταξίας της εργασίας, η οποία αποτελεί τον πυρήνα κάθε ταξικής σχέσης, αποκτά μια χαρακτηριστική μορφή - την ανταγωνιστική κίνηση της φυγής της-και-από-την ανυποταξία της εργασίας προς την ανανεωμένη υποταγή της. Αυτή η ιδιαίτερη ιστορική μορφή εκφράζεται στις γνώριμες κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας: στην ύπαρξη της εργατικής δύναμης και των προϊόντων της εργασίας ως εμπορευμάτων, στην ύπαρξη της αξίας, του χρήματος, του κεφαλαίου. Όλες αυτές οι κατηγορίες εκφράζουν τον έμμεσο ή αποδιάρθρωμένο χαρακτήρα της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Όλες εκφράζουν το γεγονός ότι στον καπιταλισμό η υποταγή της εργασίας διαμεσολαβείται από την «ελευθερία», την «ελευθερία» του εργάτη και την «ελευθερία» του καπιταλιστή, ή με άλλα λόγια από τη φυγή της-και-από-την ανυποταξία. Αυτές οι κατηγορίες επομένως, που συχνά θεωρείται ότι ενσαρκώνουν τους αντικειμενικούς νόμους της καπιταλιστικής ανάπτυξης, είναι στην πραγματικότητα εκφράσεις της καθοριστικής παρουσίας της ανυποταξίας της εργασίας εντός της καπιταλιστικής σχέσης της υποταγής, της παρουσίας του χάους στην καρδιά της καπιταλιστικής κυριαρχίας.

Όλα αυτά φαίνονται μπερδεμένα. Δεν είμαστε συνηθισμένοι να σκεφτόμαστε την αξία, για παράδειγμα, με τέτοιους όρους. Είναι πιο κοινό να σκεφτόμαστε την αξία ως τον εγγυητή της τάξης (ο «νόμος» της αξίας), ως τον κοινωνικό δεσμό σε μια κοινωνία αυτόνομων παραγωγών. Αυτό είναι σωστό αλλά μόνο αν δώσουμε έμφαση στο να κάνουμε κριτική στη φιλελεύθερη θεωρία. Η έννοια του «νόμου της αξίας» λέει στην ουσία: «παρά τα φαινόμενα, οι φαινομενικά αυτόνομοι παραγωγοί της καπιταλιστικής κοινωνίας συνδέονται με έναν κοινωνικό δεσμό που λειτουργεί πίσω από τις πλάτες τους - τον νόμο της αξίας». Αν, από την άλλη πλευρά, δεν ξεκινήσουμε από την εμφάνιση ενός κατακερματισμένου κόσμου εξατομίκευσης, αλλά από την ιστορική εισβολή της ανυποταξίας της εργασίας στον ορισμό της υποταγής, τότε η αξία εκφράζει τον κατακερματισμό που υφίσταται από αυτή την εισβολή ή ως τότε συνεκτική φεουδαρχική κυριαρχία. Ο νόμος της αξίας είναι ταυτόχρονα και η ασυδοσία της αξίας, η απώλεια οποιουδήποτε κοινωνικού ελέγχου πάνω στην κοινωνική ανάπτυξη και η παρουσία της ανυποταξίας εντός της υποταγής. Η αξία είναι η πολιτικο-οικονομική έκφραση της αντιφατικής φυγής της-και-από-την ανυποταξία, όπως ακριβώς η ελευθερία είναι η κατηγορική έκφρασή της στη φιλελεύθερη πολιτική θεωρία.

Η αξία, με την μορφή του χρήματος, είναι η νέα ρευστότητα της ταξικής σχέσης. Το γεγονός ότι οι κοινωνικές σχέσεις διαμεσολαβούνται από το χρήμα είναι αυτό που κάνει δυ-

νατό για τον εργάτη να μετακινείται από τον έναν στον άλλο αφέντη και σε κάθε περίπτωση να πουλά την εργατική του δύναμη με αντάλλαγμα ένα χρηματικό ποσό. Η δυνατότητα του αφέντη-που-έγινε-καπιταλιστής να εγκαταλείψει μια ομάδα εργατών και να μετακινηθεί σε μια άλλη και να συμμετέχει στην παγκόσμια εκμετάλλευση της εργασίας οφείλεται στο γεγονός της μετατροπής του πλούτου του σε χρήμα.

Το χρήμα δεν ρευστοποιεί απλά την ταξική σχέση αλλά επίσης τη μεταμορφώνει ή τη φετιχοποιεί. Δίνει το δικό του χρώμα στην ταξική σχέση κάνοντας τη σχέση υποταγής/ανυποταξίας να φαίνεται ως σχέση μεταξύ πλούσιων και φτωχών, σχέση ανισότητας μεταξύ αυτών που έχουν χρήμα και αυτών που δεν έχουν, παρά μια σχέση ανταγωνισμού. Μετασχηματίζει την ανταγωνιστική σχέση υποταγής/ανυποταξίας σε χρηματική σχέση, μεταμορφώνει την διπλή φυγή που καθορίζει τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας σε κίνηση του χρήματος, κίνηση του κεφαλαίου (το οποίο κατανοείται ως οικονομικό φαινόμενο).

Η κοινότυπη έκφραση με την οποία ξεκίνησε αυτό το κείμενο, «το κεφάλαιο κινείται», απέκτησε τώρα ένα καινούριο νόημα. Είναι ταυτολογία. «Το κεφάλαιο κινείται» δε σημαίνει ότι αυτό βρίσκεται κανονικά ακίνητο και τώρα κινείται αλλά ότι το κεφάλαιο είναι «εκ φύσεως» κινητικό.

II

Το κεφάλαιο είναι λοιπόν κοινωνική σχέση. Αλλά δεν είναι απλά μια σχέση εκμετάλλευσης/υποταγής/κυριαρχίας. Είναι μια κοινωνική σχέση υποταγής (κτλ) μέσα στην οποία η καθοριστική παρουσία της ανυποταξίας εκφράζεται ως ακατάπαυστη κινητικότητα. Η κινητικότητα αυτή είναι ταυτόχρονα χωρική καθώς και αλλαγή λειτουργικών μορφών (το κεφάλαιο ρέει/μεταναστεύει παγκόσμια σε αναζήτηση των μέσων της αυτοεπέκτασής του και μεταμορφώνεται από παραγωγικό κεφάλαιο σε εμπόρευμα, σε χρηματικό κεφάλαιο και ξανά από την αρχή). Η ιδιαίτερη ενότητα υποταγής/ανυποταξίας που είναι η ειδοποιός διαφορά του κεφαλαίου εκφράζεται στην ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας ή στην ενότητα των διαφορετικών λειτουργικών μορφών του κύκλου του κεφαλαίου (οι οποίες μελετούνται από το Μαρξ στο δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου*) ή στην ενότητα του κόσμου ως του πεδίου της ταξικής πάλης (της σχέσης ανάμεσα στην υποταγή και την ανυποταξία). Αντίστροφα, η διάρρηξη της παραγωγής και της κυκλοφορίας ή των διαφορετικών λειτουργικών μορφών του κύκλου του κεφαλαίου ή της χωρικής ροής/φυγής του κεφαλαίου μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως ο διαχωρισμός-εντός-της-ενότητας της ανυποταξίας και της υποταγής, ως η διαρκής ανικανότητα του κεφαλαίου να ενσωματώσει την εργασία, ως η διαρκής απόδραση της ανυποταξίας από την υποταγή, ως η ύπαρξη της εργασίας ενάντια-και-μέσα (και όχι μόνο μέσα-και-ενάντια) στο κεφάλαιο.

Όλα αυτά είναι απλά μια αναδιατύπωση και ανάπτυξη αυτού που ήταν το κεντρικό θέμα της πολεμικής του CSE (Conference of Socialist Economists) για πάνω από είκοσι χρόνια - η κριτική του στρουκτουραλισμού (δομισμού), του διαχωρισμού δομής και αγώνα. Ο διαχωρισμός δομής και αγώνα είναι, πάνω από όλα, ο διαχωρισμός μεταξύ υποταγής και ανυποταξίας. Έχει γίνει κοινός τόπος στη δεσπόζουσα (και υπερβολικά στρουκτουραλιστική-λειτουργιστική) τάση της μαρξιστικής παράδοσης να κατανοεί τον καπιταλισμό ως αυτο-αναπαραγόμενο σύστημα κυριαρχίας/υποταγής που περιστασιακά διακόπτεται από τον ταξικό αγώνα (την ανοιχτή εκδήλωση της ανυποταξίας), ως αυτο-αναπαραγόμενο οικονομικό σύστημα, εντός του οποίου οι εκμεταλλεόμενοι εργάτες είναι θύματα, εκτός των σπανίων περιπτώσεων στις οποίες εμπλέκονται σε ανοιχτούς αγώνες. Σ' αυτή την παράδοση, η θεωρία της εργασίας-αξίας κατανοείται ως ο μηχανισμός που εξηγεί την αυτο-αναπαραγωγή του καπιταλισμού: υπάρχει μια περίεργη τύφλωση μπροστά στο πιο προφανές χαρακτηριστικό της θεωρίας της εργασίας-αξίας - δηλαδή το ότι είναι μια θεωρία της εξάρτησης του κεφαλαίου από την εργασία, επομένως μια θεωρία της ταξικής πάλης. Απέναντι σ' αυτή την ανεπαρκή και πάνω από όλα αποδυναμωτική δεσπόζουσα μαρξιστική παράδοση είναι σημαντικό να επαναβεβαιώσουμε την ενότητα ανυποταξίας και υποταγής, τη διαβρωτική, καταστρεπτική, χαοτική παρουσία της ανυποταξίας εντός της ίδιας της υποταγής. Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η έννοια της κινητικότητας του κεφαλαίου σε πολλές συζητήσεις περί «διεθνοποίησης» ή «παγκοσμιοποίησης» του κεφαλαίου αποτελεί ένα παράδειγμα του διαχωρισμού ανυποταξίας και υποταγής, αγώνα και δομής. Σ' αυτές τις συζητήσεις, η εργασία, αν εμφανίζεται κάπου, φαίνεται μόνο σαν θύμα των τελευταίων εξελίξεων της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Οι συμμετέχοντες σε αυτές τις συζητήσεις χρησιμοποιούν ονόματα όπως «αμερικάνικο κεφάλαιο», «ιαπωνικό κεφάλαιο», «χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο». Η συζήτηση επικεντρώνεται στην επέκταση της δύναμης του «χρηματοπι-

στωτικού» κεφαλαίου, στον «ενδο-ιμπεριαλιστικό» ανταγωνισμό ανάμεσα στο «αμερικάνικο», «ιαπωνικό» κτλ κεφάλαιο. Όλες αυτές οι κατηγορίες βασίζονται στην αντίληψη του κεφαλαίου ως πράγματος, αντίληψη που αποκλείει την προσπάθεια κατανόησης της αέναης κίνησης του κεφαλαίου με όρους δύναμης της ανυποταξίας. Αν οι τρέχουσες μεταβολές του καπιταλισμού γίνονται αντιληπτές με όρους σύγκρουσης ανάμεσα σε εθνικά κεφάλαια [5], τότε ο ταξικός αγώνας, αν κάποτε εμφανιστεί, μπορεί να εμφανιστεί μόνο ως αντίδραση στην αλλαγή της μορφής κυριαρχίας και όχι ως η ουσία της αλλαγής. Όλα αντιστρέφονται: η «παγκοσμιοποίηση» του κεφαλαίου (με την οποία εννοώ την πελώρια αύξηση σε ταχύτητα και κλίμακα της ροής/φυγής του κεφαλαίου με την μορφή χρήματος) γίνεται αντιληπτή ως αύξηση της δύναμης του κεφαλαίου και όχι ως εκδήλωση της αδυναμίας του κεφαλαίου να υποτάξει την εργασία [6]. Η βία του χρήματος είναι ένα μέτρο της φυγής του κεφαλαίου από την ανυποταξία της εργασίας και της απεγνωσμένης ανάγκης του να την επανα-υποτάξει [7]. Ο μαρξισμός είναι μια θεωρία, όχι της δύναμης του κεφαλαίου αλλά της δύναμης της ανυπότακτης εργασίας.

Σημειώσεις

1. (σ.τ.μ.) Περιοχή στα νότια του Μεξικού.

2. Σε ένα σχόλιο του στην πρώτη μορφή αυτού του κειμένου ο Chris Arthur σημειώνει: «το κείμενο ουσιαστικά ισχυρίζεται ότι καπιταλιστής είναι ο αφέντης που φορά καινούριο καπέλο. Αυτό είναι μεγάλη κλίμακα ιστορικός ρεβιζιονισμός, χωρίς να δίδονται αποδείξεις. Θα έπρεπε τουλάχιστον να αποδεχτεί τη συνήθη ιστορία ότι ένας νέος τρόπος παραγωγής σήμαινε, το λιγότερο, την πτώση του αφέντη και την άνοδο του καπιταλιστή και το περισσότερο έναν οξύ ταξικό αγώνα ανάμεσα στους δυο (αφέντης-καπιταλιστής), στιγματισμένο από επεισόδια όπως η Γαλλική Επανάσταση». Ο Chris είναι σχεδόν σωστός: το επιχείρημα του κειμένου είναι όντως η μεταμόρφωση του αφέντη σε καπιταλιστή. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι η φυσική συνέχεια προσώπων (παρούσα σε κάποιες περιπτώσεις, απύουσα σε άλλες), αλλά η κατανόηση της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό ως μεταβολή στη μορφή της σχέσης κυριαρχίας και αγώνα ή καλύτερα της σχέσης ανάμεσα στην ανυποταξία και την υποταγή της εργασίας. Αν η έννοια της τάξης δε γίνεται κατανοητή ως μια ομάδα ανθρώπων («καπιταλιστές», «αφέντες»), αλλά ως πόλος μιας ανταγωνιστικής σχέσης κυριαρχίας, τότε είναι εμφανώς λάθος να βλέπουμε την πάλη ανάμεσα σε καπιταλιστές και αφέντες ως πάλη ανάμεσα σε δυο τάξεις. Ήταν περισσότερο μια πάλη σχετικά με τη μορφή κυριαρχίας, τη μορφή της υποταγής της ανυπότακτης εργασίας. Για έναν αυθεντικό «ιστορικό ρεβιζιονισμό» μεγάλης κλίμακας βλέπε την Gerstenberger (1990), η οποία κάνει έναν παρόμοιο ισχυρισμό ενάντια στην ορθοδοξία των μαρξιστών ιστορικών, χρησιμοποιώντας έναν εντυπωσιακό πλούτο στοιχείων.

3. (σ.τ.μ.) Θεωρούμε τη διαφωνία μας με το συγγραφέα σ' αυτό το σημείο αρκετά σημαντική ώστε να επιμεινουμε λίγο παραπάνω. Το να τοποθετηθεί κεντρικά στην κριτική της αξίας η ατομική ιδιοποίηση των προϊόντων της εργασίας κινδυνεύει να μεταβάλει το ζήτημα της καταστροφής της εκμεταλλευτικής σχέσης σε ζήτημα διανομής του προϊόντος. Στον πυρήνα της μορφής-αξία βρίσκεται ένα πρωταρχικό σχίσμα, ο διαχωρισμός των ανθρώπων που βρίσκονται στην προλεταριακή συνθήκη από τους όρους παραγωγής της ζωής τους. Ο έλεγχος αυτών των όρων και η ιδιοποίηση του προϊόντος της εργασίας δεν είναι αναγκαίο να έχει πάντα τη μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας. Στη Σοβιετική Ένωση, για παράδειγμα, δεν υπήρχε ατομική ιδιοκτησία με την έννοια που το θέτει το κείμενο, αλλά ο «νόμος της αξίας» διαμεσολαβούσε τις κοινωνικές σχέσεις. Το ίδιο συμβαίνει στις προσπάθειες αυτοδιαχείρισης της παραγωγής από τους ίδιους τους παραγωγούς. Το ζήτημα για εμάς είναι η κατάργηση της ίδιας της εργασίας και άρα η αυτοκατάργηση του προλεταριάτου.

4. Ακολούθως, ο ταξικός ανταγωνισμός δεν μπορεί να καταστεί κατανοητός απλά με όρους παραγωγής, αλλά με όρους ενότητας παραγωγής και κυκλοφορίας. Η οπτική γωνία που βλέπει την παραγωγή ως πρωτεύουσα και την κυκλοφορία ως δευτερεύουσα τείνει να οδηγήσει στην αντίληψη της εργατικής τάξης ως της τάξης των ανθρώπων που είναι υποταγμένοι μέσα στην παραγωγή, δηλαδή το βιομηχανικό προλεταριάτο. Αν το κεφάλαιο κατανοηθεί με όρους ενότητας παραγωγής και κυκλοφορίας (ή ενότητας της φυγής της-και-από-την ανυποταξία και της επιβολής της υποταγής) τότε αναδύεται μια διαφορετική εικόνα. Το κεφάλαιο ζει υποτάσσοντας και στη συνέχεια φεύγοντας από την ανυποταξία η οποία είναι αδιαχώριστη από την υποταγή: ρουφάει την εργασία για να την εκμεταλλευτεί και μετά τη φτύνει ως κάτι άνοστο. Ο ανταγωνισμός που καθορίζει την εργατική τάξη δεν είναι αυτός της υποταγής, αλλά της υποταγής/ανυποταξίας: η εργατική τάξη δεν είναι τα υποταγμένα θύματα αλλά οι ανυπότακτοι από τους οποίους το κεφάλαιο θέλει να απομακρυνθεί αλλά πρέπει να τους υποτάξει. Αν το κεφάλαιο ζει από το ρούφηγμα και το φτύσιμο, ο ακριβής ορισμός της εργατικής τάξης είναι το άνοστο που ρουφήχτηκε και πετάχτηκε.

5. Η μόνη πιθανή δικαιολόγηση της έννοιας του «εθνικού κεφαλαίου» θα ήταν στο πλαίσιο της κατανόησης του εθνικού κράτους ως εμποδίου για την παγκόσμια εξίσωση του ποσοστού κέρδους, αλλά δεν είδα κανένα τέτοιο επιχειρήμα και σε κάθε περίπτωση κάτι τέτοιο θα πρέπει να γίνει με ταξικούς όρους. Δεν βλέπω κανέναν απολύτως λόγο στην παροχή πρωταρχικής εγκυρότητας σε αμφισβητήσιμες κατηγορίες όπως «Βρετανία», «ΗΠΑ», «Μεξικό», «Ιρλανδία», «Ιαπωνία» κτλ. Όπως και σε κάθε άλλη κατηγορία της κοινωνικής θεωρίας θα έπρεπε να ασκείται κριτική και σε αυτές.

(σ.τ.μ.) Θεωρούμε ότι εδώ ο Holloway ξεκινάει από τη σωστή βάση της κριτικής στην οπτική των κάθε είδους αντι-ιμπεριαλιστών. Η θέση όμως που καταθέτει καταλήγει να αρνείται τη σημασία της μορφής-κράτος. Το εθνικό κράτος δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να γίνει κατανοητό από εμάς απλά ως μια «ανωμαλία» στην τάση του κεφαλαίου προς την παγκοσμιοότητα. Το κράτος **είναι** κομμάτι αυτής της παγκοσμιοότητας, η πολιτική μορφή με την οποία το κεφάλαιο οργανώνει τον κατακερματισμένο κοινωνικό ιστό. Από τη στιγμή που το κράτος είναι ο κατεξοχήν ρυθμιστής της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης, δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι σήμερα ο «οικονομικός» του ρόλος εξαφανίζεται. Αυτό που συμβαίνει είναι η ύπαρξη μιας νέας μορφής ρύθμισης σε σχέση με τη σοσιαλδημοκρατική (είτε στη δυτική είτε στη σοβιετική της εκδοχή).

6. Για την ανάπτυξη κάποιων από τα επιχειρήματα αυτού του κειμένου δεξ Bonefeld 1993, Bonefeld και Holloway 1995.

7. Αυτό το κείμενο μοιάζει να πετάει στον άνεμο, αλλά δεν το κάνει. Πίσω του βρίσκεται το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην εξέγερση των Ζαπατίστας στην Τσιάπας και στην υποτίμηση του μεξικανικού *πέσο*, ταυτόχρονα με τις διακυμάνσεις της παγκόσμια χρηματιστηριακής αγοράς (το «συστημικό ρίσκο» για τον παγκόσμιο καπιταλισμό) που προκάλεσε η εξέγερση. Η κατανόηση της απομάκρυνσης του κεφαλαίου από το Μεξικό ως οικονομικού φαινομένου, ξεχωριστού από την εξέγερση στην Τσιάπας (ο διαχωρισμός δομής και αγώνα) κάνει ακόμα πιο δύσκολη τη θεμελίωση της ενότητας ανάμεσα στις δυο μορφές δυσσάρκειας, στην ύπαιθρο της Τσιάπας και στη μεγαλύτερη πόλη του κόσμου. Αν το φυτίλι που τις συνδέει ανάψει, μπορεί να αλλάξει τον κόσμο.

(σ.τ.μ.) Μια αναλυτική συζήτηση του ζητήματος της εξέγερσης στην Τσιάπας ξεφεύγει από το σκοπό αυτού του κειμένου. Θα αρκεστούμε εδώ να παρατηρήσουμε ότι καταρχήν είναι εντελώς μωπικό να ταυτίζονται οι Ζαπατίστας (EZLN) με τους αγώνες των ημι-προλεταριοποιημένων αγροτών στην ύπαιθρο της Τσιάπας. Επιπλέον, δεν βλέπουμε από τον Holloway καμία κριτική στον εθνικοαπελευθερωτικό (και νεο-λενινιστικό) χαρακτήρα του ζαπατίστικου κινήματος, ούτε στο δημοκρατισμό τους που έδωσε ζωή σε μια ρεφορμιστική αριστερά που στις αρχές της δεκαετίας του '90 ψυχορραγούσε. Για μια εκτενή κριτική στους Ζαπατίστας δεξ το Σαρλ Ρηβς, *Πίσω από τις κουκούλες του νοτιοανατολικού Μεξικού*, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος και το άρθρο *Μεξικό δεν είναι μόνο η Τσιάπας, ούτε η εξέγερση στην Τσιάπας είναι μεξικάνικη υπόθεση*, στα Παιδιά της Γαλαρίας, τεύχος 5.

Αναφορές

*Bonefeld Werner, *The Recomposition of the British State*, Dartmouth, Aldershot, 1993.

*Bonefeld W. και Holloway J., *Global Capital, the National State and the Politics of Money*, Macmillan, London, 1995.

*Gerstenberger H., *Die subjektlose Gewalt: Theorie der Entstehung burgerlicher Staatsgewalt*, Verlag Westfoelisches Dampfboot, Munster, 1990.

*Gerstenberger H., *The Bourgeois State Form Revisited*, στο W. Bonefeld, R.Gunn, K. Psychopedis (επιμελητές της έκδοσης), *Open Marxism*, Τόμος 1, Pluto Press, London, 1992.

*Gerstenberger H., *History and 'Open Marxism': A reply to John Holloway*, στο *Common Sense* τεύχος 14, 1993.

*Gunn R., *Notes on Class*, στο *Common Sense* τεύχος 2, 1987.

*Holloway J., *History and Open Marxism*, στο *Common Sense* τεύχος 12, 1993.

*Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 2005.